

Загайська Г. М.,

Чернівецький національний університет, м. Чернівці

СКЛАДОВІ ТЕОРІЇ СТИЛЮ ГОРАЦІЯ

У статті досліджено складові теорії стилю Горация – мовна чистота і правильність, ясність і прозорість висловлення, лаконічність, відповідність, обсяг застосування фігур та інших стилістичних засобів.

Ключові слова: теорія стилю, постулат, категорія, елегантність, цілісність, лаконічність, рецепція, евфонічний ефект.

В статье рассматриваются составные теории стиля Горация – языковая чистота, ясность и прозрачность выражения, лаконичность, соответствие, объем применения фигур и других стилистических средств.

Ключевые слова: теория стиля, постулат, категория, элегантность, целостность, лаконичность, рецепция, эвфонический эффект.

The article studies components of Horace's theory of style – clearness and correctness of speech, legibility and transparency of utterances, laconism, appropriateness, scope of figures of speech and other stylistic devices.

Key words: theory of style, postulate, category, elegance, integrity, laconism, reception, established order, euphonic effect.

Значення творчості Горация (65 – 8 рр. до н.е.), одного з визначних поетів Риму, для європейської літератури загалом та української зокрема – неocenенне.

У своїх творах Гораций розвинув і конкретизував теорію стилю, яка стала підґрунтям не тільки для європейських поетик пізнішого часу, але й для українських. Тому дослідження творчості Горация завжди було і залишається **актуальним** завданням вітчизняної науки.

Вагомий внесок у вивчення творчої спадщини Горация зробив сучасний український вчений, письменник і перекладач Андрій Содомора. Йому належить низка наукових досліджень, які стосуються окремих аспектів поетики Горация [3; 4].

Однак, незважаючи на певні здобутки у дослідженні творчості Горация, **актуальність** проблематики не вичерпана. До цього часу немає праці, в якій би комплексно було досліджено теорію стилю Горация, що і є **метою** нашої статті. Окреслена мета передбачає розв'язання таких завдань:

1) розглянути естетико-стилістичні постулати доби Августа, в основі яких лежать нормативні праці з риторики і поетики;

2) проаналізувати складові теорії стилю поета на основі його творів, присвячених літературним питанням.

Дослідження складових теорії стилю Горація пов’язане з розвитком літературної творчості античної доби і розвинуте у його творах. Адже Горацій не лише поет, але й теоретик літератури, а також літературний критик. При цьому ми виходимо з розуміння того, що творчість письменника обов’язково пов’язана з розвитком літератури свого часу. Вона об’єктивно залежить від ідеологічної та естетичної платформи літературного напрямку, до якого належить митець слова, від традиції літературного розвитку, від жанрової приналежності тексту [1, с. 9].

У III ст. до н.е. були сформульовані естетико-стилістичні постулати, пов’язані з теорією літературної творчості того часу. Вони виникли з традицій різноманітних філософських і риторичних шкіл, були систематизовані в елліністичну епоху і вже в III ст. до н.е. досягли Риму. Відповідно до умови синкретичної естетики еллінізму, яка об’єднувала відчуття міри Аристотеля, формалізм Теофраста, поетичну досконалість Каллімаха і риторичні винаходи Панеція, кожний літературний твір повинен був, незалежно від того, написаний він віршами чи прозою, дотримуватися встановлених норм, щоб вважатися літературним [8, с. 123].

На римському ґрунті це був, перш за все, постулат *мовної чистоти і правильності* (*Latinitas, Latine loqui*), який відповідав грецькому ἐλληνισμός; пов’язані з першим постулатом *ясність і прозорість вираження* (*claritas vel perspicuitas eloquendi*), (гр. σαφήνεια); а також *лаконічність висловлення* (*brevitas eloquendi*) (гр. συντομία), далі *відповідне* (*decorum*) (гр. πρέπον) і, нарешті, *обсяг застосування стилістичних фігур, інших стилістичних засобів* (*ornatus*) (гр. κατασκευή). Усі вони повинні служити мовному вираженню конкретної естетичної вартості певного літературного жанру [8, с. 123].

Горацій намагався суттєво вплинути на шляхи і напрямки розвитку римської літератури. У своїй теорії, яку він розвиває у низці творів, присвячених питанням літератури, поет критикує, доводить, переконує. Свою критику Горацій спрямовує як проти архаїстів – прихильників давньої республіканської літератури, так і проти епігонів-неотериків.

У другому столітті до н.е. панувала серед еллінофільських поетів мода прикрашати латинські речення грецькими словами або зворотами. Вважалося, що латина таким чином ставала вченишою і серйознішою (*specie gravitatis falluntur*, “*Rhetorica ad Herennium*” – IV.10,15) і що такі вкраплення надавали текстові мистецьких рис, отже, відрізнялися від повсякденної мови (*sermo pedester*).

Це характерне для творчості Луцілія (180-103 р. до н.е.), в якій не було мовної витонченості, точності й чистоти через надмірне використання грецьких цитат. Послідовники Луцілія вважали це досягненням поета, робили його взірцем для наслідування, про що пише Горацій в сатирі I.10,20: *at magnum fecit, quod verbis Graeca Latinis miscuit* (І багато зробив,

що змішав грецькі слова з латинськими). Такої ж думки дотримувалися прихильники сатир Луцілія, про що поет говорить в Sat. I. 10, 23-24: *at sermo linqua concinnus utraque / Suavior ut Chio nota si commixta Falerni est* (Однак мова є вишуканіша від однієї і другої, як відоме хіоське, змішане з фалернським). Проте на загальне використання такого мовного суржику викликало негативні відгуки критиків. Постулат *мовної чистоти і правильності* був чітко визначений в “Риторичі до Гереннія” IV.12,17: *Latinitas est, quae sermonem purum conservat ab omni vitio remotum* (Мовна чистота і правильність є та, яка зберігає чисту мову, позбавлену всякого огріху).

Для Горація, непосутливого послідовника мовної чистоти, поборника нових шляхів розвитку римської літератури, як того вимагав новий час, таке змішування було недопустимим. На його думку, воно зменшує цінність висловлювання до рівня мовно-словесного жаргону жителів Апулії, який складався з оського, латинського і римського елементів, про що він говорить в Sat. I.10,30: *Canusini more bilinquis* (наче ті канузійці двомовні).

Ця критика спрямована проти славних ораторів Валерія Корвіна і Публікола Педія, які, виступаючи, забували про свій рід і мову, навмисне перемішували слова рідні з чужими.

Свої погляди на постулат мовної чистоти і правильності Горацій демонструє також критикою мови Еннія, Невія, Пакувія, Акція, Плавта, Цецілія, Лівія, яку він висловив у посланні до Августа (II.1.). Поет називає тих, хто хвалить давніх поетів, заздрісниками. Він вважає, що прихильники цих поетів ненавидять все нове. Горацій риторично запитує: не вже хтось зможе хвалити пісню Салійську, прикидаючись, що все йому зрозуміле. На його думку, грек ніколи б не ганив так нове, як робить це римлянин. Що було б новим? Що б тепер читали?: *Iam Saliare Numae carmen qui laudat, et illud, / Quod mecum ignorat, solus volt scire videri, / Ingeniis non ille favet plauditque sepultis, / Nostra sed inpugnat, nos nostraque lividus odit. / Quod si tam Graecis novitas invisus fuisset / Quam nobis, quid nunc esset vetus? Aut quid haberet, / Quod legeret tereretque viritim publicus usus?* (Ep. II.1,86-92).

Постулат **мовної чистоти і правильності** (*Latinitas*) передбачав категорію вишуканості (*subtilitas*) і її підкатегорію елегантність (*elegantia*), а також категорію витонченості (*urbanitas*). Вишуканість (*Subtilitas*) у її естетичному змісті проявляється в теорії стилю Горація, коли він у сатирі I.4,8, пише про Луцілія: *homo emunctae naeque* – вишукана людина. Вишуканість, на думку Горація, є результатом таланту письменника зображати явища повсякденного життя критично. Елегантність (*elegantia*) була важливим елементом мовної чистоти і правильності і підкатегорією вишуканості, елементом античної стилістичної теорії. Етимологія цього слова (*e-lego*) вказує на вибір, селекціонування серед багатьох елементів.

Елегантність є мистецтвом правильного вибору засобів вираження, які гарантують мовну чистоту. Риторична і поетична теорія пов’язують поняття елегантності, як і категорію вишуканості в цілому, з простим, без прикрас, стилем [8, с. 127]. Елегантності як *підкатегорії вишуканості* надавав великого значення сам Горацій, про що він говорить в сатири I.4,43-44: *Ingenium cui sit, cui mens diviniore atque os / Magna sonaturum des pomini huius honorem*. (Ти звеличуй те ім’я, у якого талант, розум і уста будуть звучати велично). Для досягнення мовної чистоти Горацій вважав необхідним дотримання принципу витонченості (*urbanitas*). Витонченість (*Urbanitas*), яку часто розуміли як синонім до елегантності, була за своєю суттю антитезою грубості, різкості – *rusticitas* і чужинськості (*peregrinitas*) [2, с. 68]. Дефініція *urbanitas* (витонченість) у розумінні Горація полягала в тому, що суть цього поняття полягала не в певних словах чи зворотах (виразах), а в елементах поняття стилю, в загальному смакові, тоні або забарвленні висловлення. Горацій піддавав критиці грубість, різкість (*rusticitas*), пропагував як взірець витонченість (*urbanitas*). Мова вишукана (*lepidus*) відрізняється від “грубої” (*inurbanus*) – А.Р. (113, 273) і віршів “грубо” (*crasse*), “невитончено” (*inlepipe*) складених (Ер. II.1,76-78): *Indignor quicquam reprehendi, non quia crasse / Conpositum inlepipeve putetur, sed quia nuper / Nec veniam antiquis, sed honorem et praemia posci* (Я вважаю недостойним, що критиці піддається вірш, не тому, що хтось склав його грубо і невитончено, а тому, що недавно. Вимагають для давніх слави й нагороди, не вибачення). У сатири I.4,41-44 Горацій роздумує, чи можна назвати поетом такого, який звик використовувати буденну мову: *neque siqui scribat uti nos / Sermoni proprio, putes hunc esse poetam*.

Отже, у своїх творах, присвячених літературним проблемам, Горацій обстоює постулат мовної чистоти і правильності (*Latinitas*) в аспекті його категорій вишуканості (*subtilitas*), а також витонченості (*urbanitas*).

Постулат **ясності і прозорості** висловлення знаходить свій розвиток у критиці Горацієм ще однієї стилістичної слабкості Луцілія – відсутності у нього ясності й доречності у висловленнях. Горацій двічі наполегливо наголошує, що сатири Луцілія далекі від ясності: *cum flueret lutulentus* (плив він каламутно) (Sat. I.4,11) і Sat. I.10,50-51: *at dixi fluere hunc lutulentum, saepe ferentem / Plura quidem tollenda relinquendis* (я сказав, що він плив каламутно, часто оминаючи суттєве, брав зайве). Тут для визначення стилю Луцілія Горацій застосовує мотив ріки, яка пиниться, є каламутною. Цим зіставленням наголошує, що архаїчний письменник не володів у сатирах потоком своїх думок і висловів. Його творчість містила зайві елементи, які значною мірою утруднювали розуміння цілого. Їм бракує поетичної цілісності (*unitas poetica*), яку Горацій розуміє, перш за все, як канву літературного твору. Цілісність (*Unitas*) була видом ідеальної симетричної системи, яким порядком (*lucidus ordo*, А.Р., 41), гармо-

нійним поєднанням завершених і пропорційно однорідних складових частин. Горацій декларує чітку цілісність і простоту мистецького твору: *Denique sit quidvis simplex dumtaxat et unum* (А.Р.,23) (Хай буде що завгодно, тільки було б просте й цілісне). Цілісність є основною формою твору митця. Поет критикує різнобій у стилі. Він пише в “*Ars poetica*”: невже хтось би стримав сміх, якби побачив, що художник хоче з’єднати шию коня з головою людини і одягнути в різноманітне пір’я, звідусіль зібравши частини: внизу вигляд темної риби, зверху – прекрасної жінки: *Humano capiti cervicem pictor equinam / Iungere si velit et varias inducere plumas / Undique collatis membris ut turpiter atrum / Desinat in piscem mulier formosa superne: / Spectatum admissi risum teneatis, amici?* (А.Р.,1-5). Так само, продовжує Горацій, виглядатиме і книга, де ніби в снах хворим з’являтимуться беззмисловні видіння. То ж не додасть цілісності твору ні нога, ні голова: *...isti tabulae fore librum / Persimilem, cuius, velut aegris somnia vanae / Fingentur species, ut nec pes nec caput uni / Reddatur formae...* (А.Р., 6-9). Невдалий текст поет порівнює із паруванням гадюк з птахами або ягнят з тиграми: *Serpentes avibus geminentur, tigris agni* (А.Р.,13). Неможливо звести у цілісність те, що не можна поєднати: *Delphinium silvis, adpingit fluctibus aprum* (А.Р., 30) (Дельфіна у лісах або кабана у водах). Горацій висміює тих поетів, які вважають, що вони спроможні змалювати будь-який пейзаж. Навіть гарно переданий словами, але недоречний у певному контексті даного твору, він видається Горацієві пришитотою до полотна “пурпуровою латкою”. Поет обстоював умотивованість кожного образу: *...inceptis gravibus plerumque et magna professis / Purpureus, late qui splendeat, unus et alter / Adsuitur pannus...* (А.Р. 14-16) (... і часто після гучних вступів пришивають пурпурову латку за латкою, які надмірно блищать).

Як бачимо, і для досягнення ясності й прозорості висловлення потрібна, на думку Горація, цілісність у поетичному творі (*unitas*) як вид ідеальної, симетричної системи, ясного порядку (*lucidus ordo*), який є гармонійним поєднанням завершених і пропорційно однорідних складових частин.

З постулатом **ясності і прозорості** Горацій тісно пов’язує принцип **лаконічності** висловлення (*brevitas eloquendi*). Він критикує Луцілія за те, що той не був лаконічним: *Nam fuit hoc vitiosus in hora saepe ducentos / Ut magnum, versus dictabat stans pede in uno; / Cum flueret lutulentus, erat, quod tollere velles / Garrulus atque piger scribendi ferre laborem, / Scribendi recte* (Sat.I. 4,9-13) (Бо був цим зіпсований, говорив, що, стоячи на одній нозі, за день створить двісті віршів. Плив каламутно, було йому до чого докласти праці, був багатослівний і лінивий до писання, писання правильне).

Однією з найсуттєвіших вад поетичної творчості Луцілія є, на думку Горація, окрім відсутності ясності й лаконічності, балаканина Луцілія

(*garullitas*). Проблема лаконічності набуває в міркуваннях Горація форми естетичної норми, якій потрібно підпорядковуватися, щоб досягнути бажаного стилістичного ефекту (*scribendi recte*).

У концепції лаконічності Горація можна помітити два важливі аспекти античної рецепції літературного твору.

Перший аспект стосується того, що в контексті публічного виступу дуже важливою є оцінка вух (*aurium iudicium*). Надмірна тривалість висловлення і перевантаженість тексту втомлюють і викликають втрату інтересу у публіки: *est brevitatem opus, ut curat sententia, neu se / Impediat verbis lassas onerantibus aures* (Sat. I. 10, 9-10) (Потрібно, щоб твір був лаконічним, щоб мова дзвеніла не сквано, не стомлюючи вух надмірністю слів).

Другий аспект, який знайшов своє вираження в “Листі до Пізонів”, враховує інтелектуальний фактор при сприйнятті літературного твору. Лаконічність полегшує розуміння і запам’ятовування пропонованого тексту: *Quidquid praecipies, esto brevis, ut cito dicta / Percipiant animi dociles teneantque fideles* (A.P., 335-336) (Що би не навчав, нехай буде коротко, щоб швидко сказане сприймалося і залишалося повчальним і надовго в глибині душі).

Обидва аспекти перебувають у тісному взаємозв’язку з ширшою проблемою – постійного дбайливого вибудовування вислову (*dispositio*, οἰκονομία), що сприяє дотриманню встановлених правил симетрії і гармонії як явищ об’єктивної краси форми. На думку Горація, той, хто вибрав відповідний предмет, обов’язково знайде потрібні слова і ясний їх порядок. Ясність порядку і його вишуканість полягає в тому, щоб доречно сказати те, що належить. Усе ж інше потрібно усунути і відкласти на певний час: *Quid valeant umeri. Cui lecta potenter erit res, / Nec facundia deseret hunc nec lucidus ordo. / Ordinis haec virtus erit et venus, aut ego fallor, / Ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici, / Pleraque differat et praesens in tempus omittat* (A.P., 40-45).

Ясний порядок (*Lucidus ordo*), за Горацієм, не допускає, в рамках вишуканого смаку, вибухового, затемненого ходу думки, як не допустимі також в гармонії системи руйнівні елементи. Велику силу словам можна надати розташуванням і порядком: *tantum series iuncturaque pollet* (A.P., 242) (Таку має силу зв’язок і порядок).

Поет повинен поєднувати свій задум з правдою, щоб початок вміло відповідав кінцю, середина – обом: *Atque ita mentitur, sic veris falsa remiscet, / Primo ne medium, medio ne discrepet imum* (A.P., 151-152).

Одним з елементів, який руйнує ясний порядок (*lucidus ordo*), на думку Горація, є надмірність (*redundantia*). Вона не сприяє словесній дисципліні, точності й експресії.

Суттєве значення для Горація має сповідання культу технічної досконалості, воля до поетичної старанності й стилістичної вишуканості,

які надають творові характерних рис: *urbanus* (витончений), *lepidus* (вишуканий), *legitimus* (бездоганний): *Scimus inurbanum lepido seponere dicto / Legitimumque sonum digitis, callemus et aure* (А.Р., 273-274) (Ми вміємо відділити грубе від витонченого слова, і бездоганне звучання, і майстерно на слух вистукуєм пальцем розмір).

Александрійське походження має й порада знову і знову вдосконалювати вже готовий до публікації твір, про що говорить Гораций в сатирі I.10,72-73: *Saepe stilum vertas, iterum quae digna legi sint / Scripturus* (Часто вдосконалюй стиль, тільки тоді те для читання є достойне), терпеливість у праці, шліфуванні слова кожного поета додало б блиску мові Лація, як переможно сяє його славна зброя: *... nec virtute foret clarisve potentius armis / Quam lingua Latium, si non offenderet unum / Quemque poetarum limae labor et mora* (А.Р., 289-291). Гораций цінує старання бджіл: *... ego apis Matinae / More modoque / Grata carpentis thyma per laborem* (С.4.2,27-29) (Я за звичаєм Матінської бджоли, яка бере старанно працею мед з чебрецю).

Таким чином, наполягаючи на лаконічності висловлення, Гораций розвиває постулат *brevitas eloquendi*. Він підкреслює важливість цілісності (*unitas*), а також ясного порядку (*lucidus ordo*), який не допускає руйнівних елементів у творі. Шкідливою є й надмірність (*redundantia*).

На думку Горация, Луцілій, нехтуючи правильністю, ясністю і доречністю висловлення, порушив не тільки об'єктивний закон техніки і гармонії, але зневажив також правило відповідності *scribendi recte* (правильне писання), яке було певними рамками основоположних норм літературної творчості в елліністичних поетиках і трактатах. Свій закид у сатирі I.4,13: *scribendi recte: nam ut multum, nil moro esse* (правильне писання: бо як багато, ось я не втримаюсь) Гораций пояснює в "Листі до Пізонів": *docebo / Unde parentur opes, quid alat formetque poetam, / Quid deceat, quid non, quo virtus, quo ferat error / Scribendi recte sapere est et principium et fons* (А.Р., 306-309) (Я навчатиму, звідки з'являються сили, що формують і годують поета, що личить, що ні, де мужність, що спричиняє помилку, і джерелом, і запорукою правильного писання є мудрість).

Цим висловлюванням Гораций підтверджує, що мудрість, яка спирається на ідеальне знання поетичної техніки, правил творчості, людської позиції, сприяє виборіві відповідних засобів вираження *quid deceat* (те, що відповідає).

Полемізуючи з послідовниками неотериків, які турбувалися тільки про красу вірша, а не про його змістовність, Гораций стверджує, що поезія – серйозний суспільний обов'язок, який ставить перед поетом високі завдання: *... non satis est pulchra esse poemata: dulcia sunt / Et, quocumque volent, animum auditoris agunto* (А.Р., 98-100) (Не досить, щоб вірші були красиві, нехай будуть приємні і нехай ведуть слухача, куди хочуть, оволодівши його душею).

Поет повинен працювати над своїм удосконаленням. Для поета важливо не бути посереднім – посередність не пробачать ні люди, ні боги, ні колони: *mediocribus esse poetis*, (A.P.,372). *Non homines, non di, non concessere columnae* (A.P.,373). Поетові необхідні знання і талант.

Однак постулат відповідності у Горация має ще й етичні виміри: *Qui didicit, patriae quid debeat et quid amicis, / Quo sit amore parens, quo frater amandus et hospes, / Quod sit conscripti, quod iudicis officium, quae / Partes in bellum missi ducis: ille profecto / Reddere personae scit convenientia cuique* (A.P.,312-316) (Той, хто зрозумів, чим зобов’язаний батьківщині і друзям, якою є любов до батька, як необхідно любити брата і гостя, яким є обов’язок сенату, яким – судді, навіщо були наділені вожді владою, – той знає, як підібрати для особи те, що їй потрібне, й те, яке підходить).

Таким чином, *decorum* в теоретичних розмірковуваннях Горация розглядається в естетичному аспекті, який вимагає дотримання правил мистецької техніки, і етичному, який полягає у доборі того, що потрібне людині, те, що їй личить. Схема критики Луцілія, яка була перейнята Горациєм від перипатетиків і александрійської теорії, передбачала оцінку щодо *мовної точності, доречності, лаконічності висловлення і відповідності*. Але цим критерії оцінки стилю не вичерпувалися.

Найосновніший закид з боку Горация є в сатирі I.4, 53-54: *ergo / Non satis est puris versum perscribere verbis* (Недостатньо написати вірш строгими словами). Аналогічне зауваження звучить у “Листі до Пізонів” і стосується композиції сатири: *non ego inornata et dominantia nomina solum / Verbaque, Pisones, Satyrorum scriptor amabo* (A.P.234-235) (Як автор сатир я не буду вживати, Пізони, буденні слова, тільки зі смаком підібрані).

Мистецький добір слів відіграє важливу роль у створенні *евфонічного ефекту*, який мав велике значення для поезії того часу. З питанням евфонії Гораций пов’язував уникнення поганого поєднання звуків (*cacosyntheton*) і застосування мистецьки опрацьованого підпорядкування (*ευσυνθεσία*), яке передбачає не тільки очікуване звучання, що приносить насолоду, але й відповідний добір і розподіл слів. Поет називає цей порядок *iunctura* (*concininitas*). Навіть звичайне слово, зауважує поет, коли воно в належному поєднанні з іншими словами, зближує по-новому – викликає подив і повагу: *tantum series iuncturaque pollet / Tantum de medio sumptis accedit honoris* (A.P.,242-243).

Гораций порівнює слово з викарбуваною монетою: *Licuit semperque licebit / Signatum praesente nota procudere nummum* (A.P.,58-59) (Поетові личило і завжди личитиме карбувати слово, створюючи мітку сучасну).

Гораций відкидає практику архаїків, які пропонували використовувати мову тільки давніх поетів. Він порівнює життя слів із життям листя в лісах: як ліси змінюють з року в рік своє листя, тому що на деревах старе листя замінюється новим, так і слова в мові старіють і на їхнє місце при-

ходять нові слова і набираються сили; смерті підлягаємо й ми: *Ut silvae foliis pronos mutantur in annos. / Prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas, / Et iuvenum ritu florent modo nata vigentque / Debemur morti nos nostraque* (A.P.,60-62).

Отже, стилістичні вимоги Горація до літературних творів – це струнка система поглядів поета, складові його цілісної теорії стилю. Перспективним є, на нашу думку, дослідження використання теорії стилю Горація авторами європейських поетик і українських зокрема.

Література:

1. Пищальникова В. А. Проблемы лингвоэстетического анализа художественного текста / В. А. Пищальникова. – Барнаул : Изд-во Алтай. ун-та, 1984. – 59 с.
2. Полонская К. П. Римские поэты эпохи принципата Августа / К. П. Полонская. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 105 с.
3. Содомора А. Поєднання слів як засіб творення образів у поезії Горація / А. Содомора // Іноземна філологія : Респ. міжвід. наук. зб. – Львів : Вища шк., – 1980. – Вип. 60. – С. 145-155.
4. Содомора А. Студії одного вірша / Андрій Содомора. – Львів : Літопис, 2006. – 364 с.
5. Horatius Q. Flaccus. Oden und Epoden / Flaccus Q. Horatius [erklärt von A.Kiessling]. – Berlin : Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1959. – 451 S.
6. Horatius Flaccus. Satiren und Episteln / Flaccus Horatius [erklärt von T.Krüger]. – Leipzig. – 5 Auflage, 1975. – 355 S.
7. Horaz. Kiessling / Heinze. Briefe [mit einem Nachwort von E.Burck] Horaz. – Berlin : Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1959. – 437 S.
8. Styka J. Fas et antiqua castitudo. Die Ästhetik der römischen Dichtung der republikanischen Epoche / J. Styka. – Verlag Trier, 1995. – 289 S.